

דף שבועי

בס"ד

פרשת דברים, תשפ"ו, מספר 1677

תמורה ממשפט א-לוהי למשפט אנושי בסיפורי מינוי השופטים

חזי כהן

בדברים.

תמורה במערכת המשפט

פרשנים ראשונים ואחרונים הציעו פתרונות שונים לפער שבין הסיפורים; מהם שביקשו לחבר בין הסיפורים, ומהם שהדגישו דווקא את ההבדלים ביניהם.¹ אף אני אבקש לצעוד בדרך הנענית להבדלים שבין הסיפורים. הפרשנות שאציע היא על דרך 'גישת התמורות', המזהה תמורות בדבר ה' בתורה.²

לדעתי, המפתח להבנת ההבדל טמון במקומו של הקב"ה בתהליך המשפטי; בתיאור בספר שמות נוכחותיו של הקב"ה עמוקה ורחבה יותר מזו שבדברים. דומיננטיות הא-ל בסיפור בשמות באה לידי ביטוי באזכור שם "א-להים" שבע פעמים בפרשה! הוא מופיע כקריטריון לבחירת השופטים, ובעיקר בתיאור התגלות ה' בתהליכי החקיקה ובירור הדין. לעומת זאת, בסיפור בדברים נזכר שם א-להים פעם אחת בלבד, ולא בתהליך המשפטי, אלא רק כהגדרה למהות החוק המחייבת הקפדה על הליך תקין: "כִּי הַמִּשְׁפָּט לֹא-לֵהִים הוּא" (שם:שם).

ההבדל הדרמטי ביותר הוא שבשמות נקבע שבמידת הצורך השאלה תופנה לא-ל, ואילו בדברים משה יפתור את הספקות בתבונתו. אם נכונה האבחנה שלנו, הרי שיש לפנינו תמורה בהלכות המשפט. בעוד שבשמות המשפט עובר דרך מענה א-לוהי, הרי שבדברים הוא כבר נתון לשכלו של האדם הנדרש לפרש את חוקי הא-ל. תמורה זו מתבטאת באמצעות מבט רחב יותר על מערכת המשפט בשמות ובדברים.

מערכת המשפט בספר שמות

מערכת המשפט בספר שמות היא נבואית ביסודה. במרכז הספר מתוארת התגלות ה' בסיני ובאוהל מועד,

ספר דברים נפתח בנאום היסטורי של משה לקראת הכניסה לארץ, שבו הוא סוקר אירועים נבחרים מתוך קורות ישראל במדבר. אחד הסיפורים שמשה חוזר אליהם הוא סיפור מינוי השופטים, שכבר הופיע לראשונה בפרשת יתרו. עובדה זו מעידה על החשיבות הרבה שהוא מייחס למערכת משפט מתוקנת. ואכן, בספר דברים הישיבה בארץ תלויה בעשיית צדק "צֶדֶק צֶדֶק תִּרְדֹּף לְמַעַן תַּחֲיָה וְיִרְשֶׁת אֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ" (טז:כ).

לשני הסיפורים על מינוי השופטים, בשמות ובדברים, קווי עלילה משותפים: בשניהם מוטל על משה עומס עצום בשיפוט העם, ומוקמת מערכת משפט מבוזרת בעלת שתי ערכאות – המקרים הפשוטים מובאים לפני שופטים זוטרים, והמסובכים ביותר מגיעים אל משה, ובשניהם השופטים נבחרים לפי רשימת תכונות מפורטת.

לצד דמיון בין שני הסיפורים יש גם הבדלים משמעותיים. ההבדל הראשון והמרכזי נוגע לתכונות הנדרשות מהשופטים. בשניהם נזכר מעמד חברתי ("אֲנָשֵׁי חֵיל" [שם' יח:כא]; "וְיָדְעִים לְשִׁבְטֵיכֶם" [דב' א:ג]), אך בשמות נדרשים שופטים "יֵרָאִי אֶל-לֵהִים אֲנָשֵׁי אֱמֶת שֹׁנְאֵי בָצַע" (שם' יח:כא) – תכונות המדגישות יראת א-לוהים ומוסריות, ולעומת זאת, בדברים משה מבקש "אֲנָשִׁים חֲכָמִים וְנָבִיִּם" (דב' א:ג) – תכונות המדגישות חכמה והבנה.

הבדל שני ומשמעותי נוגע לטיפול במקרים הקשים. בשמות, משה אמור להביא את המקרים המורכבים לפני ה': "הֲיִה אֶתָּה לָעָם מוֹל הָא-לֵהִים וְהִבֵּאתָ אֶתָּה אֶת הַדְּבָרִים אֶל הָא-לֵהִים" (שם' יח:ט). ולעומת זאת בדברים לא נזכרת פנייה כזו, ונראה שמשה יפתור את השאלות מדעתו: "וְהַדְּבָר אֲשֶׁר יִקְשֶׁה מִכֶּם תִּקְרְבוּן אֵלַי וְשִׁמַּעְתִּיו" (דב' א:יז).

הבדלים נוספים כוללים את זהות המציע – יתרו בשמות לעומת משה בדברים; את שיתוף העם בהחלטה שמופיע רק בדברים; ושימוש בהגדרות שונות למקרים "קטן" ו"גדול" בשמות לעומת "קשה"

* ד"ר חזי כהן מרצה ב'עולמות, בית הספר ללימודי יהדות ותרבות ישראלית' באוניברסיטת בר-אילן ובישיבת מעלה הגלבוע.

1 לסקירת כמה מהפירושים עיינו במאמרי: "משפט אלו-הי ומשפט אנושי בסיפורי מינוי השופטים: בין עצת יתרו לנאומו של משה", **מגדים** סג, עמ' 169-182.
2 להצגת הגישה ראו מאמרי: "שער לגישת התמורות", בתוך: ח' כהן, א' עברון (עורכים), **גישת התמורות, שיטה חדשה בפרשנות התורה**, הוצאת מגיד, ירושלים 2019, עמ' 23-64. הספר כולל עשרה מאמרים המציגים בהרחבה את הגישה.

להיכנס לארץ. החיים בארץ הם טבעיים, ללא ניסים, ועם מותו של משה תיפסק ההתגלות ההלכתית. התורה נחתמת בערבות מואב כספר שנאסר להוסיף עליו, ועל כן ההתקשרות לתורה בעיקרה היא בכתביה, קריאתה ושינונה. בהתאמה, עולם המשפט שהיה מושתת על התגלות יהיה מיוסד מעתה על הפרשנות לתורה. משה בסיפור השיפוט בדברים מייצג את השופטים שיהיו בכל דור: "אֵל הַשֹּׁפֵט אֲשֶׁר יִהְיֶה בַּיָּמִים הָהֵם" (דב' יז:ט), המפרשים את החוק בכוח חכמתם והבנתם.

מהסיפור לחוק ומן החוק לסיפור

אין זה מקרי שיש הלימה בין סיפור הקמתה של מערכת המשפט בכל ספר לאופיה ולאופן התנהלותה. בשמות מערכת המשפט מכירה בפניה אל הא-לוהים (אולי במקדש) בשאלות מורכבות, ובהתאמה מסופר על מינוי השופטים הזוטרים שיהיו מוסריים. וכאמור, במקרים מסובכים יביאו את השאלות אל משה שיפנה אותן אל ה'.

לעומת זאת, בספר דברים מערכת המשפט יושבת במקום אשר יבחר ה', אך הדיינים (הכוללים שופטים וכוהנים) שופטים מדעתם, ובהתאמה מודגש בסיפור מינוי השופטים הזוטרים שיהיו נבונים וישפטו לפי הבנתם, ואילו במקרים המסובכים משה ישפט מדעתו.

יוצא אם כן, שהסיפור מבטא את רוח החוק, והחוק מבטא את רוח הסיפור. עם זאת, מכיוון שהתורה ניתנה לדור הנכנסים לארץ, אך יש בה ממד נצחי, ישנו הבדל משמעותי בין הסיפור לחוק בספר דברים עצמו: בעוד שהסיפור בדברים מעמיד את משה כערכאה עליונה, החוקים בספר מציגים מודל עקרוני ונצחי שבו הערכאה העליונה תאויש בידי "השֹׁפֵט אֲשֶׁר יִהְיֶה בַּיָּמִים הָהֵם" (שם:שם).

המדרש המפורסם בבבא מציעא על "לא בשמים היא" – "שכבר נתנה תורה מהר סיני, אין אנו משגיחין בבת קול" (בבלי, בבא מציעא נט ע"ב) – מבטא היטב את רוחו של ספר דברים, שמהווה המקור לגישה שיש בידי חכמים הסמכות לפרש את חוקי התורה מכוח הבנתם את תורת ה'.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:
<http://www1.biu.ac.il/parasha2>
 כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
 ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.

הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן
 יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
 עורכת לשון: רחל הכהן שיף

והיא כוללת מתן חוקים למשה. משה התעקש לשפוט לבדו משום שחש אחראי למימוש מדויק של רצון ה', ורק לאחר שיתרו הראה לו את המחיר הכבד, הוא נעתר להצעה. אך גם אז, התיר לשופטים הזוטרים לעסוק רק במקרים הקטנים, בעוד הוא ממשיך לתווך בין ה' לעם במקרים הקשים יותר, שאותם הפנה לה: "הֲיִה אִתָּה לְעַם מֹל הָאֱ-לֹהִים וְהִבֵּאתָ אִתָּה אֶת הַדְּבָרִים אֲלֵ הָאֱ-לֹהִים" (שם' יח:ט).

התיאור של הקמת מערכת המשפט הולם את פרשת משפטים, המציינת בשלושה מקרים פנייה אל א-לוהים לבירור הדין, כולם במצבי ספק משפטי חמור: שומר כסף או כלים שהחפץ נגנב ממנו; אדם שזיהה את רכושו הגנוב אצל אחר ללא ראיה, ושומר בהמה שנפגעה או נעלמה ללא עדים. בכל המקרים, כשאין קצה חוט ראייתי, יש צורך בפנייה אל האניסטנציה האלוהית: "וְנִקְרַב בְּעַל הַבֵּית אֶל הָאֱ-לֹהִים... עַד הָאֱ-לֹהִים יָבֹא דְבַר שְׁנִיָּהּ אֲשֶׁר יִרְשִׁיעַ אֶ-לֹהִים וְשִׁלֵּם שְׁנִים לְרַעְיָהּ" (שם' כב:ו-ח, ט-י). חז"ל פירשו את המונח "אלוהים" כבית דין, אך בפשוטו של מקרא ניתן לומר שיש כאן פניה אל ה', ככל הנראה במקדש בעזרת הכוהנים והאורים ותומים. מגמה זו, של פנייה אל ה' בספק משפטי, עולה במפורש גם בסיפורים אחרים בתורה: פסח שני, נחלת בנות צלפחד, המקלל והמקושש – בכולם פנה משה אל ה' לבירור הדין.

מערכת המשפט בספר דברים

לעומת זאת, בספר דברים יש מעבר למערכת משפט תבונית על כל היבטיה. בשום מקום בספר לא נזכרת התגלות ה' במסגרת השיפוט, ואין אזכור למקרים שבהם שואלים את משה שאלה והוא מפנה אותה אל ה'. השאלה בקודש מוגבלת למוסד הנבואה שאין לו זיקה לעולם המשפט.

הדרישה שהשופטים יהיו "חֲכָמִים וְנָבִיִּים" מעניקה מקום לפרשנות שכלית, ואכן ספר דברים חוזר מספר פעמים על הצמדת שני המונחים מתחום הדעת: "כִּי הוּא חֲכָמְתְּכֶם וּבִינְתְּכֶם... וְאָמְרוּ רַק עִם חֶכֶם וְנָבוֹן הַגּוֹי הַגָּדוֹל הַזֶּה" (ד:ו; וכן לב:ו; כט).

בספר דברים הערכאה העליונה יושבת במקדש ומורכבת מכוהנים ושופטים הדנים מדעתם: "וּבָאתָ אֶל הַכֹּהֲנִים הַלְוִיִּם וְאֶל הַשֹּׁפֵט אֲשֶׁר יִהְיֶה בַּיָּמִים הָהֵם וְדִרְשְׁתָּ וְהִגִּידוּ לְךָ אֶת דְּבַר הַמִּשְׁפָּט" (דב' יז:ט). צירופם למערכת אחת הוא חידוש, שכן הכוהנים משתתפים כעת במערכת שפועלת בדרך תבונית. הצבת בית המשפט במקדש נועדה לבטא את מקור סמכותם של השופטים, ומהווה קביעה סמלית שהשיפוט נעשה כחלק מיישום חוקי ה'.

המעבר לשיפוט רציונלי מחייב הבנה מעמיקה של המציאות, ולכן אחת הדרישות החוזרות בספר דברים (ולא נזכרה קודם) היא הקפדה על חקירה מקיפה: "וְדִרְשְׁתָּ וְחִקְרְתָּ וְשָׁאַלְתָּ הֵיטֵב" (יג:טו). הניסיון להכריע בדרך השכל מחייב הגדלת הוודאות, שבאה בחידושו של ספר דברים המחייב שני עדים בכל עניין משפטי, וכן בקביעת דין עדים שהוזמו (יט:טז-כ).

התמונה העולה הולמת את אופיו של ספר דברים, המוצג כנאומו של משה לבני שנת הארבעים העומדים